

Romantiken och sanatorievården

Under 1800-talets första del följde den medicinska utvecklingen i huvudsak två skilda linjer: Upplysningstidens idéer med empirisk-matematiska metoder hade kommit för att stanna och gav den kommande tiden substans åt den patologiska anatomin, som i förening med den fysikaliska diagnostiken initierade ett flertal nya medicinska upptäckter, framförallt i Frankrike och England. De tyska filosoferna Immanuel Kant (1724-1804), Friedrich Hegel (1770-1831), Friedrich von Schelling (1775-1854) och andra utvecklade en humanistisk och idealistisk världsbild, som tog avstånd från upplysningstidens materialistiska grundsyn på tillvaron. Deras åsikter hade stor genomslagskraft, fick stor spridning och många anhängare under den epok av 1800-talet, som brukar benämnas romantiken. Mystisk religiositet, pietistiska strömningar, fantasibilder och drömföreställningar blev underlaget för utbredningen av romantikens idéer.

Romantik, kulturströmning som genomsyrade västerländskt tänkande och skapande från slutet av 1700-talet till mitten av 1800-talet. Den uppstod redan under franskklassicismens och upplysningstidens glansdagar; dess egen storhetstid var 1810-40-talen. Romantiken betonar känslan på bekostnad av förnuftet, den intresserar sig för det främmande och exotiska och för historien, i synnerhet det egna landets; romantiken är den moderna nationalismens grogrund. Ett viktigt inslag var också synen på konstnären som en fritt skapande ande, med dyrkan av geniet som konsekvens.

Naturvetenskaperna fick under denna tid stå tillbaka för den tyska naturfilosofin, som fick en nationell och konservativ prägel. Den romantiska medicinen hängav sig åt känslor, naturmystik och metafysiska spekulationer. Till romantikens medicinska frukter hörde också mesmerism och homeopati från slutet av 1700-talet, den förra tämligen kortlivad med sin animala magnetism, den senare successivt uttunnad med sina minimala behandlingsdoser. Naturfilosofin lånade fysikens termer av Galvani och Volta för att beskriva begreppet polaritet, som ansågs ingå i alla livsprocesser. Magnetens nord- och sydpoler liksom den elektriska strömmens plus och minus var nya tankar, som överfördes till rubbningar i kärlsystemet och till den bekanta färgläran. Den romantiska naturfilosofin saknade verklighetssinne och förde den medicinska utvecklingen på avvägar och förlorade småningom sin betydelse.

Trots den förbättrade lungdiagnostiken saknades en specifik behandling av tuberkulos, det var ännu långt till en säkerställd orsak. Man sökte förklaringar i allmänna levnadsomständigheter, i bostäder, skolor, arbetsplatser, i mat- och dryckesvanor, hygien och klimat; även magi och vidskepelse fick en plats i föreställningen om tuberkulosens natur. Omvälvningar i samhället bidrog till

uppfattningen bland forskare, politiker och allmänhet, att industrialisering och urbanisering var anledningen till att dödligheten i lungsjukdom och tuberkulos stadigt ökade under 1800-talets första del. I denna nedgångsperiod av den romantiska medicinen blev förhoppningen om terapeutiska åtgärder alltmer påtagliga. Den förste som förbättrade de lungsjukas livsvillkor var Georg Bodington, en engelsk läkare, som insåg att människor på landsbygden var mer lungfriska än stadsborna. För de tuberkulösa öppnade han på 1830-talet ett sjukhem med "open air treatment", en behandlingsregim i vilken ingick motion med promenader eller ridning, riklig och närande kost samt ett glas vin på förmiddag och eftermiddag.

I det naturfilosofiska Tyskland tog Hermann Brehmer intryck av dessa goda behandlingsresultat och grundade 1858 ett privatsanatorium i Görbersdorf, som var beläget i en skogrik bergstrakt i Riesengebirge med ett hälsosamt klimat. Den berömda sanatoriekurens syfte var att stärka den sjukes allmänna motståndskraft genom rikliga, välsmakande måltider, frisk och ren luft, härdning med kallvattenbehandlingar, liggturen i öppna ligghallar alla årstider, regelbunden motion och en övervakad sjukhusdisciplin.

Denna behandlingsform blev snabbt mycket populär och ett flertal sanatorier växte upp i Europa och Nordamerika i såväl privat som offentlig regi. En strikt vetenskaplig utvärdering av resultaten saknades emellertid och den terapeutiska effekten för den sjuke var tveksam. I den klassiska sanatorieromanen *Der Zauberberg* (Bergtagen) av Thomas Mann, nobelpristagare 1929, måste exempelvis huvudpersonen Hans Castorp stanna i sju år på sanatoriet, innan han kunde lämna anstaltsidyllen. Den långa vårdtiden gjorde emellertid sanatorierna i viss mån till informella bildningskällor, där många sjuka för första gången mötte litteratur och konst i välfyllda sanatoriebibliotek. Isoleringen från omvärlden bidrog också till en minskad smittspridning, vilket får anses som en positiv effekt.

Uppsala, den 30 oktober, 2002

Lars-Gösta Wiman, med. dr, docent
arkivarie i Svensk Lungmedicinsk Förening

Mann, Thomas, f. 6 juni 1875, d. 12 aug. 1955, tysk författare, nobelpristagare 1929. Under många år var han verksam i Schweiz och i München som fri skriftställare och som redaktör för den satiriska tidskriften *Simplicissimus*. M. lämnade Tyskland 1933, p.g.a. det nazistiska hotet, berövades sitt tyska medborgarskap 1936 och bosatte sig 1938 i USA. Åren 1938-41 var han gästprofessor vid Princetonuniversitetet. År 1944 blev M. amerikansk medborgare, men han återvände 1952 definitivt till Europa och stannade i Zürich till sin död.